

Ю.Г. ЧЕРЕДНІЧЕНКО*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України***ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Сталий розвиток (sustainable development) – це такий розвиток, при якому задоволення потреб нинішнього покоління відбувається без обмеження можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Так визначено сталий розвиток у доповіді “ Наше спільне майбутнє”, яка була підготовлена Міжнародною комісією з навколишнього середовища й розвитку ООН в 1987 році. У прийнятому на Конференції ООН по навколишньому середовищу й розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році представниками 179 країн Порядку денному на XXI століття концепція стійкого розвитку набула статусу найважливішого принципу існування земної цивілізації.

Особливо активно зазначені ідеї набули поширення у світі в останні 10-15 років. Велика кількість країн зробила реальні кроки щодо переходу до сталого розвитку. В них створені державні органи, відповідальні за сталий розвиток (ради, комісії, комітети при урядах або главах держав), вже підготовлені або розробляються документи національного рівня, які орієнтують розвиток шляхом усталеності (концепції й стратегії стійкого розвитку, закони, інші нормативні й методичні документи). Все більшого поширення набувають моделі стійкого виробництва й споживання. Розширюється участь громадськості, учених, бізнесу у вирішенні проблем стійкого розвитку.

Низка теоретиків і прихильників сталого розвитку вважає його найбільш перспективною ідеологією XXI століття і навіть загалом третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Поняття сталого розвитку має декілька аспектів, які широко використовуються, а саме: екологічній, економічній, соціальній та ін. Економічний включає всі форми економічної діяльності індивідумів і організацій та конкретний алгоритм ефективності, особливо для організаційно-економічної орієнтації суспільства в цілому. Очевидно, що організації формують не тільки аспект стійкості, але є також необхідною частиною економіки й людського розвитку. Соціальна складова містить у собі інституціональний і людський капітал, тому, з одного боку, розглядає різноманітні індивідуальні можливості людини, такі як кваліфікація, захопленість роботою, індивідуальний досвід й інші, а з іншого – містить у собі систему правил, які регулюють взаємодію між членами будь-якого суспільства й представляють засоби для соціального прийняття рішень. Ця система є

необхідною попередньою умовою економічної діяльності та формує її – від натурального господарства до системи вільного ринку в глобальному масштабі. Екологічний аспект означає збереження природного багатства. Необхідно, щоб швидкість споживання поновлюваних сировинних, водних й енергетичних ресурсів не перевищувала тієї, з якою природні системи можуть їх заповнювати, а невідновлювальних ресурсів – тієї, з якою відбувається заміщення їх стійкими відновлювальними ресурсами. Потрібне збереження біорізноманіття, здоров'я людини, якості повітря, води й ґрунту на рівні, достатньому для підтримки життя й добробуту людини, а також життя тварин і рослин.

За відсутності ефективної системи управління в галузі охорони довкілля і в контексті повільніших, ніж очікувалося, структурних реформ та модернізації технологічних процесів зростання економіки призводить до високих рівнів забруднення та підтримки старих неефективних підходів до використання енергетичних і природних ресурсів, що вимагає суттєвого підвищення дієвості та ефективності державної екологічної політики на засадах збалансованого екологоорієнтованого розвитку. Передбачене сталим розвитком узгодження масштабів експлуатації ресурсів, напрямів інвестицій, орієнтації технічного і соціального розвитку з майбутніми потребами прийдешніх поколінь, розуміння потреб включає перш за все інтереси бідних прошарків населення, задоволення яких вважається пріоритетним, а також обмеження в експлуатації природного середовища і ресурсів визнаються неминучими, але вони в кожен конкретний момент повинні ув'язуватися з досягнутим рівнем технічного розвитку і соціальної організації суспільства та здатністю біосфери долати наслідки людської діяльності. Такі невтішні висновки були зроблені при проведенні науково-практичної конференції “Стратегія забезпечення сталого розвитку України”, що організована Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України (травень, 2008 р.).

Основною проблемою і перепорою на шляху до гармонійності розвитку нашої цивілізації, на думку учених, є швидкоплинний характер порушення стійкого стану системи “природа–суспільство”. Неможливо раз і назавжди досягти певного стану в обох підсистемах – природі та суспільстві. Стан кожної з них змінюється щосекунди, а розбалансовуючих факторів безліч. Серед них такі, як постійне зростання народонаселення, швидка якісна зміна антропогенних факторів впливу, підвищення темпів міграції населення, збільшення кількісного виробництва енергії, і їх вплив постійно зростає. На шляху інтеграції у світове співтовариство в Україні виникають властиві лише нашій державі проблеми переходу до сталого розвитку.

Криза 90-х років зачепила майже всю економіку республік колишнього СРСР, змусивши підприємства задля виживання користуватися застарілими, затратними технологіями та обладнанням, яке відпрацювало свій вік; брак коштів на новітні ресурсоощадливі технології загальмував процеси розвитку та інтеграції у світове співтовариство багатьох новостворених держав.

На думку С.В. Хлобистова, до сьогодні немає чіткого розуміння пріоритетів реалізації рішень та дій, необхідних для активізації переходу до сталого розвитку в нашій державі. Суспільство усвідомлює всю важливість

ресурсного забезпечення майбутніх поколінь за допомогою екологізбалансованого розвитку, проте відсутній конкретний нормативно-правовий аспект його практичної реалізації на рівні державної політики. В Україні немає як нормативно-правових, так і методичних передумов збалансованості розвитку на рівнях державної політики [1, с. 55].

Не менш важливим є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісної і якісної оцінки процесу переходу до сталого розвитку. Основні вимоги до зазначеної системи вимірів – її інформаційна повнота та адекватність представлення взаємопов'язаних трьох складових сталого розвитку. В цьому напрямі зараз працює багато відомих міжнародних організацій, наукові колективи, але єдиний критерій цієї системи вимірів поки що відсутній.

Серед багатьох проблем, які перешкоджають втіленню ідей та принципів сталого розвитку в Україні, необхідно акцентувати увагу на значній ресурсомісткості економіки, експортній орієнтації й відносно високій прибутковості базових галузей промисловості; низькій ефективності економічних механізмів природокористування; різкому послабленні управлінських та контрольних функцій держави протягом 90-х років минулого століття; повільному відновленні дієвого контролю за використанням й охороною природних ресурсів; тінізації господарських відносин у сфері природокористування; низькому рівні екологічної культури широких верств населення.

Кожного року проводиться рейтингова оцінка країн різними міжнародними організаціями щодо сталості розвитку за багатьма індексами. На Всесвітньому економічному форумі в 2008 році у м. Давос були представлені останні результати міжнародного екологічного рейтингу 149 країн за індексом екологічних досягнень, згідно з яким Україна посідає лише 75-те місце порівняно з 51-м у 2006 році [2, с. 28].

Як зазначає М.А. Хвесик, у ХХ ст. більшість країн світу, у тому числі й Україна, увійшли зі значним комплексом регіональних і національних проблем, серед яких найбільш загрозливими вважаються глобальне порушення екологічної рівноваги в навколишньому природному середовищі, виснаження і погіршення якості водних ресурсів – джерела питної води й основи людської життєдіяльності на планеті. Водні ресурси є важливим чинником розвитку й розміщення продуктивних сил України. Залучення значних обсягів води у господарський обіг, їх забруднення і безповоротні втрати, великомасштабне перетворення ландшафтів порушили природну рівновагу екосистем, призвели до втрати самовідновлювальної здатності і виснаженості водних ресурсів у багатьох регіонах нашої країни [3, с. 7].

Антропогенні фактори, пов'язані зі збільшенням водовідведення, негативно впливають на якість води в джерелах, водозабезпечення з року в рік постійно погіршується. Зменшення кількості стічних вод та об'ємів скиду забруднюючих речовин є одним з ключових факторів забезпечення сталого розвитку та відновлення водних ресурсів України. Зі стічними водами збирається і направляється у водні джерела величезна кількість біогенних елементів, важких металів та багатьох інших небезпечних сполук, які негативно

позначаються в першу чергу на якості води в джерелі водопостачання, а відтак, через питну воду, і на здоров'ї населення. Одним з показників оцінки сталого розвитку регіону щодо водного фактора є швидкість зміни питомих скидів стічних вод ($\Delta\alpha_{\text{екол}2}^t$). Користуючись даними держкомстату, в роботі здійснено розрахунок цього показника за формулою (табл.) [4, с. 25];

$$\Delta\alpha_{\text{екол}2}^t = \frac{M_{\text{вод}}^t \cdot d_{\text{заг}}^t}{F}$$

де $M_{\text{вод}}^t$ – скиди стічних вод в аналізованому періоді, млн. м³;

$d_{\text{заг}}^t$ – частина забруднених вод у загальному скиді стічних вод на території в аналізованому періоді, %;

F – площа території, км².

За даними таблиці можна зробити висновок про незначні коливання швидкості питомих скидів стічних вод, проте спостерігаємо регіональну тенденцію до підвищеної нестабільності (більше 10 од.), зокрема у Київській, Львівській та Донецькій областях. Таке становище в цілому не погіршує ситуацію в державі, однак на локальному рівні підвищує імовірність так званих залпових скидів до гідросфери, які, у свою чергу, і є основними факторами екологічних катастроф.

Таблиця

Динаміка швидкості зміни питомих скидів стічних вод

Область	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Україна	5,5	5,0	4,8	4,9	5,5	5,7	6,4	6,4
АР Крим	2,6	3,6	2,9	2,1	4,2	4,3	3,0	2,5
Вінницька	2,4	2,5	2,2	1,9	1,3	0,1	0,1	0,1
Волинська	1,7	0,4	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,2
Дніпропетровська	22,7	20,8	20,0	20,7	20,0	22,2	20,7	19,1
Донецька	35,5	35,4	26,1	28,1	28,3	27,9	51,8	54,2
Житомирська	1,1	1,2	1,2	0,9	1,2	0,9	0,8	0,4
Закарпатська	1,1	1,1	1,2	1,0	1,2	1,0	1,0	0,9
Запорізька	9,4	9,4	17,1	14,8	14,9	18,3	16,8	17,8
Івано-Франківська	4,9	4,7	4,1	3,0	2,2	2,2	1,9	1,5
Київська	1,5	1,4	1,6	2,0	16,4	15,7	0,6	1,1
Кіровоградська	2,6	2,2	2,3	1,9	1,6	1,1	0,9	1,2
Луганська	13,8	11,0	10,2	10,5	11,4	10,1	8,3	7,6
Львівська	2,5	3,0	1,8	3,8	3,6	8,9	8,3	8,6
Миколаївська	4,0	3,5	3,6	3,2	1,7	1,4	1,2	1,2
Одеська	7,1	4,5	4,0	6,3	6,2	5,9	5,5	5,7
Полтавська	0,9	0,6	0,4	0,4	0,5	0,2	0,2	0,2
Рівненська	0,9	1,1	1,4	1,5	1,2	1,5	1,2	0,7
Сумська	0,6	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,4	1,0
Тернопільська	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Харківська	0,8	1,1	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Херсонська	0,1	0,0	1,2	1,0	0,1	0,1	1,0	0,4
Хмельницька	0,4	0,2	0,3	0,4	0,5	0,3	0,3	0,2
Черкаська	1,1	1,3	1,3	1,3	1,3	1,1	1,0	0,6
Чернівецька	1,5	1,4	1,6	1,2	1,0	1,2	0,9	1,0
Чернігівська	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	0,9	0,9	0,8

До перспективних напрямів втілення на практиці ідеї сталого розвитку навколишнього середовища слід віднести: розв'язання проблем збереження довкілля та соціально-економічного розвитку суспільства на основі їх неподільності, взаємопов'язаності та взаємоузгодженості; формування механізмів інтеграції завдань збереження довкілля у стратегію соціально-економічного розвитку; стимулювання інноваційних та інвестиційних проектів, спрямованих на впровадження ресурсозберігаючих технологій, модернізацію існуючих виробничих процесів, розвиток наукоємних галузей промисловості; створення системи збалансованого управління розвитком суспільства, що стимулюватиме збереження довкілля і відновлення його природних властивостей, забезпечить невиснажливе використання природних ресурсів та ефективний розвиток продуктивних сил; залучення широкого кола громадян до підготовки планів дій щодо збереження та захисту довкілля, формування ефективної системи пропаганди ідей сталого розвитку, створення відповідної системи виховання і навчання.

Забезпечення можливості створення нових і вдосконалення традиційних технологій, особливо наукоємких високих технологій і нанотехнологій, при контрольованому й збалансованому споживанні та відновленні природних ресурсів з очищенням навколишнього середовища від забруднень повинно стати ключовим аспектом державної політики, спрямованої на раціональне використання природних ресурсів.

Література

1. Хлобистов Є.В. *Екологічна безпека трансформаційної економіки*. – К.: Чорнобильінтерінформ, 2004. – 336 с.
2. Веклич О.О. *Україна в міжнародних рейтингах екологічної сталості // Стратегія забезпечення сталого розвитку: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.* – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч.1. – С. 25–30.
3. Хвесик М.А. *Водне господарство України в умовах ринкових відносин: системні суперечності, структурні диспропорції та колізії регулювання // Економіка природокористування і охорони довкілля*. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – С. 7–14.
4. *Актуальные проблемы устойчивого развития / Акимов В.А., Бридун Е.В., Дергачева В.В. и др. / Под ред. И.В. Недина, Е.И. Сухина*. – К.: Общество "Знание" Украины, 2003. – 430 с.

УДК 330.15

А.В. ЧЕРНЯХІВСЬКА

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІННОВАЦІЙ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Відповідно до ст. 50 Конституції України кожен громадянин має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Цьому праву кореспондує закріплений у ст. 16